

שז"ת בהלכה לשולחן שבת

מאת הרב משה חיים חנונו שליט"א

גיליון מס' 137

דיני צום י"ז בתמוז

צום י"ז בתמוז מכונה בדברי הנביא "צום הרביעי", משום שחודש תמוז הוא החודש הרביעי למגין החודשים המתחיל בניסן. חכמינו זיכרונם לברכה קבעו להתענות ביום זה לזכר המישה אירועים קשים שאירעו בו לאורך הדורות: שבירת לוחות הברית על ידי משה רבנו, ביטול הקרבת קורבן התמיד בבית המקדש הראשון, הבקעת חומת ירושלים בחורבן בית שני, שריפת התורה על ידי אפוסטמוס הרשע והעמיד צלם בהיכל¹.

מכיוון שביום זה חזרו ונשנו צרות רבות על עם ישראל, נקבע יום זה כזמן מיוחד לחשבון נפש ולתשובה. התענית איננה מטרה כשלעצמה, אלא היא משמשת ככלי להכנת הגשמיות והכנה להתעלות רוחנית. על כל אדם לנצל את יום הצום כדי לפשפש במעשיו, להצטרע על גלות השכינה ועל הצרות הפוקדות את עמו, ולזכור כי העיקר הוא התיקון המעשי. כפי שלמדנו חז"ל על פי הנאמר באנשי נינוה "וַיֵּרָא הָאֱלֹהִים אֶת מַעֲשֵׂיהֶם כִּי שָׁבוּ מִדְּרָכָם הֲרָעָה" ואמרו חז"ל "את שקם ותעניתם לא נאמר אלא את מעשיהם"². ונזכר בקרב לקיים הנבואה של זכריה "כֹּה אָמַר ה' צָבָאוֹת: צוֹם הָרְבִיעִי וְצוֹם הַחֲמִישִׁי וְצוֹם הָעֶשְׂרִי יִהְיֶה לְבֵית יְהוָה לְשָׁשׁוֹת לְשִׁמְחָה וּלְמַעֲדִים טוֹבִים וְהָאֵמַת וְהַשְׁלוֹם אֶהְבֶּנּוּ"³.

מי הם החייבים והפטורים מן התענית?

מעיקר הדין, כל אדם שהגיע לגיל מצוות חייב להתענות בתענית אלו, ואין לפרוש מן הציבור. אף שישנם מקומות שבהם נהגו להקל לנשים בשלוש התעניות (מלבד יום כיפור ותשעה באב)⁴, מכל מקום, דעת רוב ככל הפוסקים היא שאין למנהג זה יסוד מוצק בהלכה, ועל כן יש להורות שגם הן חייבות להתענות⁵. ואין להקל רק במקום צורך או חולשה כפי שיתבאר. ראוי לזכור את דברי חז"ל שכל המצער עצמו עם הציבור בזמן צרתם, וזכה ורואה בנחמתם⁶.

אנשים ונשים מגיל מצוות - חייבין להתענות בתעניות אלו ואין להן לפרוש מן הציבור⁷.

יש שנהגו להקל לנשים בג' תעניות הללו חוץ מיום כיפור ותשעה באב⁸, אך דעת רוב הפוסקים שאין למנהג זה יסוד בהלכה, ואין להקל להם אלא במקום צורך כמו שנבאר בע"ה⁹, וכל המצער עצמו עם הציבור וזכה ורואה בנחמת ציבור¹¹.

מלבד חולים הפטורים מתעניות אלו, וכמו שיתבאר בהמשך בע"ה.

חולה שאין בו סכנה האם חייב בתענית? ומי נקרא חולה שאין בו סכנה לענין זה?

חולה שאין בו סכנה פטור מלהתענות, ואסור לו להחמיר על עצמו ולהתענות מחשש שע"י התענית יוחמר מצבו ויבוא לידי סכנה¹². בגדר זה נכללים גם אנשים תשושי כוח או זקנים מופלגים שהתענית קשה עליהם במיוחד, ואף אם אינם חולים כעת, אם לדעת רופא הצום עלול להוביל להידרדרות בריאותית - עליהם להימנע מלהתענות¹³.

גדר חולה שאין בו סכנה: חולה שנפל למשכב ואין בו סכנת חיים, כגון: מי שיש לו כאבי ראש חזקים המצריכים שינה או נטילת משככי כאבים, כאבי בטן משמעותיים, הקאות, סחרחורות או חולשה כללית החורגת מהרגשת הרגילה של שאר הצמים - כל אלו פטורים מלהתענות¹⁴.

חולים שיש בהם סכנה - גם אם מתהלכים על בורים כאחד האדם - פטורים מלהתענות, כגון חולים הסובלים ממחלות כרוניות שיש בהן חשש סכנה, כגון מי שעבר

אירוע לבבי או מוחי, וכן מי שנוטל אנטיביוטיקה עקב דלקת או תרופות לרפואת הנפש - כל אלו פטורים מן התענית גם אם הם מתהלכים כבריאים¹⁵.

גם מי שעבר ניתוח בהרדמה כללית, אפילו אם היה זה ניתוח קל והוא מרגיש טוב, אין לו להתענות בתוך שלושה חודשים מהניתוח¹⁶.

ויש למורה ההוראה להיות שקול ומדוד קודם שמורה להתענות, כי דרך ישראל קדושים להתאמץ ולהתענות אף כשיש חשש חולי, וקשה לסמוך שאם ירגישו חולשה יקלו לעצמם ויאכלו¹⁷.

אדם המוגדר כחולה שאין בו סכנה וקיבל היתר ממורה הוראה שלא לצום בתענית י"ז בתמוז - כיצד עליו לנהוג באכילתו: האם עליו לאכול ב"שיעורים" כפי שנוהגים ביום הכיפורים? האם עליו לנסות ולצום לפחות חלק מהיום ("תענית שעות"), והאם מוטלת עליו חובה להשלים את התענית ביום אחר לאחר שיבריא?

חולה שפטור מן התענית אינו נכלל כלל בתקנת חכמים לצום, שכן במקום חולי לא גזרו חכמים את איסורי האכילה¹⁸, לכן, בשונה מיום הכיפורים, אין החולה צריך לאכול ב"שיעורים" אלא יכול לאכול כדרכו ובכמות הדרושה לו¹⁹. כמו כן, אינו חייב להתחיל את היום ב"תענית שעות" אלא רשאי לאכול כהרגלו בכל יום כבר משעות הבוקר²⁰.

עם זאת, על החולה להקפיד על מספר סייגים כדי להשתתף בצער הציבור: לא יתענן באכילתו בבשר ויין, כדי שיהיה שותף עם הציבור באבלם²¹. כמו כן, ראוי ונכון שיאכל בצנעא בביתו ולא בפרהסיא, כדי שלא יבואו אחרים להקל או לחושד²², מטעם זה לא יאכל מאכלים המדפיסים ריח מפני²³, וכן כשמהלך בין הבריות לא יראה כשבע וטוב לב - שלא יהיה ניכר שהוא לאחר אכילה²⁴.

מי שפטור מן התענית, אינו צריך להשלים את התענית ביום אחר לאחר שיבריא²⁵, אך ראוי ונכון שיפדה את התענית במתן צדקה לעניים, כנגד הסעודות שאכל ביום הצום²⁶.

אדם שהלך לישון "שנת קבע" בליל התענית, והתעורר

שריים בצער ופירש אחד מהם, מלאכי השרת מניחים ידיהם על ראשו, ואומרים פלוגי זה שפירש מן הציבור יהי רצון שאל יראה בנחמת ציבור, עיי"ש עוד, ש"ע סימן תקעד סעיף ה'.

8 ש"ע סימן תקע ס"א.
9 ספר דרך צדיקים פ"ה אות מד בהגהות ויוסף אברהם בשם מהר"ד משדילובצא, וספר פסקי תשובה חלק דברי חכמים סימן ח', ש"ת צבי תפארת מונקאטש סימן מח בשם רבו הגה"ק משינאווא, הליכות שלמה תעניות עמוד תא באורחות ההלכה אות טז בשם הגר"ש אריעבך, אולם בספר שלמי מועד להגר"ש אריעבך עמוד תעד כתב שברושלים נהגו האשכנזים להקל לכל הנשים בתענית י"ז בתמוז שהוא צום ארוך בימי הקיץ, ובטבריא נהגו להקל לנשים בכל התעניות, ומכל מקום הגר"ש לא הסכים לזה וכתב שיש להורות לנשים להתענות, אלא שכתב שאם יש סיבה להקל, שייך להקל להם.

10 עיין פסקי תשובות סימן תקנא חלק א', ליקוט יוסף הלכה יז, גמרא תענית י' ע"ב, ואמרו שם דף י"א בומן ישראל.

11 שריים בצער ופירש אחד מהם, מלאכי השרת מניחים ידיהם על ראשו, ואומרים פלוגי זה שפירש מן הציבור יהי רצון שאל יראה

בנחמת ציבור, עיי"ש עוד, ש"ע סימן תקעד סעיף ה'.

12 ש"ע סימן תקע ס"א.

13 ש"ע סימן תקע ס"א.

14 ש"ע סימן תקע ס"א.

15 ש"ע סימן תקע ס"א.

16 ש"ע סימן תקע ס"א.

17 ש"ע סימן תקע ס"א.

18 ש"ע סימן תקע ס"א.

19 ש"ע סימן תקע ס"א.

20 ש"ע סימן תקע ס"א.

21 ש"ע סימן תקע ס"א.

22 ש"ע סימן תקע ס"א.

23 ש"ע סימן תקע ס"א.

24 ש"ע סימן תקע ס"א.

25 ש"ע סימן תקע ס"א.

26 ש"ע סימן תקע ס"א.

27 ש"ע סימן תקע ס"א.

28 ש"ע סימן תקע ס"א.

29 ש"ע סימן תקע ס"א.

30 ש"ע סימן תקע ס"א.

31 ש"ע סימן תקע ס"א.

32 ש"ע סימן תקע ס"א.

33 ש"ע סימן תקע ס"א.

34 ש"ע סימן תקע ס"א.

35 ש"ע סימן תקע ס"א.

36 ש"ע סימן תקע ס"א.

37 ש"ע סימן תקע ס"א.

38 ש"ע סימן תקע ס"א.

39 ש"ע סימן תקע ס"א.

40 ש"ע סימן תקע ס"א.

41 ש"ע סימן תקע ס"א.

42 ש"ע סימן תקע ס"א.

43 ש"ע סימן תקע ס"א.

44 ש"ע סימן תקע ס"א.

45 ש"ע סימן תקע ס"א.

46 ש"ע סימן תקע ס"א.

47 ש"ע סימן תקע ס"א.

48 ש"ע סימן תקע ס"א.

49 ש"ע סימן תקע ס"א.

50 ש"ע סימן תקע ס"א.

51 ש"ע סימן תקע ס"א.

52 ש"ע סימן תקע ס"א.

53 ש"ע סימן תקע ס"א.

54 ש"ע סימן תקע ס"א.

55 ש"ע סימן תקע ס"א.

56 ש"ע סימן תקע ס"א.

57 ש"ע סימן תקע ס"א.

58 ש"ע סימן תקע ס"א.

59 ש"ע סימן תקע ס"א.

60 ש"ע סימן תקע ס"א.

61 ש"ע סימן תקע ס"א.

62 ש"ע סימן תקע ס"א.

63 ש"ע סימן תקע ס"א.

64 ש"ע סימן תקע ס"א.

65 ש"ע סימן תקע ס"א.

66 ש"ע סימן תקע ס"א.

67 ש"ע סימן תקע ס"א.

68 ש"ע סימן תקע ס"א.

69 ש"ע סימן תקע ס"א.

70 ש"ע סימן תקע ס"א.

71 ש"ע סימן תקע ס"א.

72 ש"ע סימן תקע ס"א.

73 ש"ע סימן תקע ס"א.

74 ש"ע סימן תקע ס"א.

75 ש"ע סימן תקע ס"א.

76 ש"ע סימן תקע ס"א.

77 ש"ע סימן תקע ס"א.

78 ש"ע סימן תקע ס"א.

79 ש"ע סימן תקע ס"א.

80 ש"ע סימן תקע ס"א.

81 ש"ע סימן תקע ס"א.

82 ש"ע סימן תקע ס"א.

83 ש"ע סימן תקע ס"א.

84 ש"ע סימן תקע ס"א.

85 ש"ע סימן תקע ס"א.

86 ש"ע סימן תקע ס"א.

87 ש"ע סימן תקע ס"א.

88 ש"ע סימן תקע ס"א.

89 ש"ע סימן תקע ס"א.

90 ש"ע סימן תקע ס"א.

91 ש"ע סימן תקע ס"א.

92 ש"ע סימן תקע ס"א.

93 ש"ע סימן תקע ס"א.

94 ש"ע סימן תקע ס"א.

95 ש"ע סימן תקע ס"א.

96 ש"ע סימן תקע ס"א.

97 ש"ע סימן תקע ס"א.

98 ש"ע סימן תקע ס"א.

99 ש"ע סימן תקע ס"א.

100 ש"ע סימן תקע ס"א.

101 ש"ע סימן תקע ס"א.

102 ש"ע סימן תקע ס"א.

103 ש"ע סימן תקע ס"א.

104 ש"ע סימן תקע ס"א.

105 ש"ע סימן תקע ס"א.

106 ש"ע סימן תקע ס"א.

107 ש"ע סימן תקע ס"א.

108 ש"ע סימן תקע ס"א.

109 ש"ע סימן תקע ס"א.

110 ש"ע סימן תקע ס"א.

111 ש"ע סימן תקע ס"א.

112 ש"ע סימן תקע ס"א.

113 ש"ע סימן תקע ס"א.

114 ש"ע סימן תקע ס"א.

115 ש"ע סימן תקע ס"א.

116 ש"ע סימן תקע ס"א.

117 ש"ע סימן תקע ס"א.

118 ש"ע סימן תקע ס"א.

119 ש"ע סימן תקע ס"א.

120 ש"ע סימן תקע ס"א.

121 ש"ע סימן תקע ס"א.

122 ש"ע סימן תקע ס"א.

123 ש"ע סימן תקע ס"א.

124 ש"ע סימן תקע ס"א.

125 ש"ע סימן תקע ס"א.

126 ש"ע סימן תקע ס"א.

127 ש"ע סימן תקע ס"א.

128 ש"ע סימן תקע ס"א.

129 ש"ע סימן תקע ס"א.

130 ש"ע סימן תקע ס"א.

131 ש"ע סימן תקע ס"א.

132 ש"ע סימן תקע ס"א.

133 ש"ע סימן תקע ס"א.

134 ש"ע סימן תקע ס"א.

135 ש"ע סימן תקע ס"א.

136 ש"ע סימן תקע ס"א.

137 ש"ע סימן תקע ס"א.

138 ש"ע סימן תקע ס"א.

139 ש"ע סימן תקע ס"א.

140 ש"ע סימן תקע ס"א.

141 ש"ע סימן תקע ס"א.

142 ש"ע סימן תקע ס"א.

143 ש"ע סימן תקע ס"א.

144 ש"ע סימן תקע ס"א.

145 ש"ע סימן תקע ס"א.

146 ש"ע סימן תקע ס"א.

147 ש"ע סימן תקע ס"א.

148 ש"ע סימן תקע ס"א.

149 ש"ע סימן תקע ס"א.

150 ש"ע סימן תקע ס"א.

151 ש"ע סימן תקע ס"א.

152 ש"ע סימן תקע ס"א.

153 ש"ע סימן תקע ס"א.

154 ש"ע סימן תקע ס"א.

155 ש"ע סימן תקע ס"א.

156 ש"ע סימן תקע ס"א.

157 ש"ע סימן תקע ס"א.

158 ש"ע סימן תקע ס"א.

159 ש"ע סימן תקע ס"א.

160 ש"ע סימן תקע ס"א.

161 ש"ע סימן תקע ס"א.

162 ש"ע סימן תקע ס"א.

163 ש"ע סימן תקע ס"א.

164 ש"ע סימן תקע ס"א.

165 ש"ע סימן תקע ס"א.

166 ש"ע סימן תקע ס"א.

167 ש"ע סימן תקע ס"א.

168 ש"ע סימן תקע ס"א.

169 ש"ע סימן תקע ס"א.

170 ש"ע סימן תקע ס"א.

171 ש"ע סימן תקע ס"א.

172 ש"ע סימן תקע ס"א.

173 ש"ע סימן תקע ס"א.

174 ש"ע סימן תקע ס"א.

175 ש"ע סימן תקע ס"א.

176 ש"ע סימן תקע ס"א.

177 ש"ע סימן תקע ס"א.

178 ש"ע סימן תקע ס"א.

179 ש"ע סימן תקע ס"א.

180 ש"ע סימן תקע ס"א.

181 ש"ע סימן תקע ס"א.

182 ש"ע סימן תקע ס"א.

183 ש"ע סימן תקע ס"א.

184 ש"ע סימן תקע ס"א.

185 ש"ע סימן תקע ס"א.

186 ש"ע סימן תקע ס"א.

187 ש"ע סימן תקע ס"א.

188 ש"ע סימן תקע ס"א.

189 ש"ע סימן תקע ס"א.

190 ש"ע סימן תקע ס"א.

191 ש"ע סימן תקע ס"א.

192 ש"ע סימן תקע ס"א.

193 ש"ע סימן תקע ס"א.

194 ש"ע סימן תקע ס"א.

195 ש"ע סימן תקע ס"א.

</

באב שהם חמורים יותר), אדם המרגיש צער או אי-נעימות בשל ריח פיו, רשאי לשטוף את פיו במים. כללים לביצוע השטיפה: יש להשתמש במעט מים, פחות משיעור "רביעית" (כ-81 סמ"ק) בכל פעם. יש להטות את הראש מעט קדימה ולהזיזה מאוד שלא בבלוע טיפת מים במהלך השטיפה. במקום של צער גדול או אי-נעימות רבה, התירו הפוסקים להשתמש גם במשחת שיניים לצורך הצחצוח³⁴.

האם מוטלת על ההורים חובה לחנך את ילדיהם הקטנים (מתחת לגיל מצוות) לצום "תענית שעות" (צום חלקי), או שמא יש להניח להם לאכול כדרכם?

מעיקר הדין, אין חובה לחנך קטנים להתענות בתעניות אלו, ואפילו לא בדרך של "תענית שעות". לכן, קטנים רשאים לאכול ולשתות כדרכם בכל שאר ימי השנה³⁵, ויש שהחמירו בקטנים שיש להם דעת ומבנים עניין אבלות שישתתפו עם הציבור ויאכלו רק מזון מצומצם כדי קיום הגוף³⁶. אולם כתבו הפוסקים שבזמננו לא נהוג, לא למנוע מהקטנים ממאכלם הרגיל להם בכל יום, מלבד ממתקים ושאר מיני עינוגים שראוי למנוע מהם כדי שישתתפו עם הציבור באבלם³⁷.

יש קהילות שנהגו להרגיל את הקטן קודם שיכנס לעול מצוות להתענות בשלוש תעניות הסמוכות לגיל מצוות, אולם אין למנהג זה מקור בפוסקים, ואין צריך לחוש לו³⁸.

בן י"ג שלא הביא ב' שערות, יש שכתבו שפטור מ' תעניות דרבנן³⁹, אולם המנהג להורות להם להתענות, ובנער חלוש אפשר להקל⁴⁰.

האם מותר לבעלי מסעדות, חנויות פלאפל, פיצריות ודוכני מזון מהיר לפתוח את עסקיהם ביום הצום? האם אין בכך משום "לפני עיוור לא תיתן מכשול", שהרי ייתכן שיבואו לאכול שם אנשים מהחוברים בתענית?

אין ונכון לבעלי עסקים לא ממכר המזון לאכילה מיידית, להימנע מלפתוח את חנויותיהם בימי התענית, כדי שלא לסייע בידי עוברי עבירה ולא להכשיל את הציבור. ויש ללמד זכות על אותם שפותחים ביום הצום, לגבי איסור "לפני עיוור" מעיקר הדין אין כאן איסור גמור, שכן הקונים יכולים להשיג אוכל גם במקומות אחרים. לעיתים אף עדיף שיקנו במקום כשר מאשר במקום שאינו כשר. בנוסף, ייתכן שהקונה הוא חולה הפטור מן התענית, או שהוא קונה את המזון עבור חולה הנמצא בביתו או עבור ילדים קטנים. כמו כן, ישנם קונים המצטיידים במזון מבעוד מועד כדי לאכול רק לאחר צאת הצום.

המלצה מעשית: במקום שבו בעל העסק מחליט לפתוח את חנותו, ראוי שיציב שלט גדול ובוטל במקום הניכר לעין, המזכיר כי היום הוא יום צום שנקבע בהלכה בכל תפוצות ישראל. בדרך זו הוא יוצא ידי חובה של מחאה ומזכיר לקונים את חובת היום⁴¹.

האם מותר להתרחץ ביום התענית? והאם יש עניין לנהוג חומרא בשאר העניינים כמו בתשעה באב?

בשאר צומות הוח' מתשעה באב ויום הכיפורים מותרים ברחיצה, סיכה ונעילת הסנדל⁴², ולא החמירו בתעניות אלו בשאר העניינים לפי שאין רוב הציבור יכולים לעמוד בזה. ויש שכתבו שבעל נפש יחמיר לעצמו בשאר העניינים הללו, מלבד נעילת הסנדל שאין צורך להחמיר. וכן אם חל עשרה בטבת בערב שבת מותר לרחוץ מפני כבוד השבת⁴³, ויש חולקים וסוברים שאין להחמיר בזה אף לבעל נפש⁴⁴.

אדם העובד בעבודה פיזית מייגעת, ויודע שאם יעבוד ביום הצום (בשר בימי הקיץ החמים) הוא יזדקק לשתייה כדי שלא להרגיע למצב של התייבשות או סכנה

- האם מותר לו לעבוד ביום זה, או שמא עליו להימנע ממלאכה כדי שיוכל להשלים את תעניתו?

ראוי ונכון לכל אדם המועסק בעבודה המצריכה מאמץ גופני ניכר, לתכנן את סדר יומו כך שימנע מעבודה זו ביום התענית כדי שיוכל להתענות ולהשתתף עם הציבור באבלם. מכל מקום אם הוא עובד בעבודה חיונית או שאין באפשרותו לקחת יום חופש - רשאי לעבוד, וכשיגיע למצב של חולשה או חולי באופן שפוטרו מהתענית - יהיה רשאי לאכול ולשתות כדי שלא יסתכן⁴⁵, ויש שכתבו שראוי שישתה לכתחילה בשיעורים שבכך לא יגיע למצב שיצטרך לשתות כרגיל ולהפסיק את התענית⁴⁶.

האם מותר לקבוע טיפול רפואי (כגון ניתוח מתוכנן או הליך פולשני) לערב הצום, כאשר יודע מראש שבעקבות הטיפול האדם יהיה חלש ולא יוכל לצום למחרת?

מעיקר הדין, מותר לאדם לעבוד טיפול רפואי בערב התענית גם אם מחמת כן יצטרך לאכול ביום הצום. הסיבה לכך היא שאין לאדם כוונה לבטל את הצום, אלא כוונתו לצורך הרפואי. אף על פי כן, קיימת הבחנה בין סוגי הטיפולים, טיפול דחוף: אם הטיפול נחוץ לבריאות הגוף, או שעיכובו יגרם לצער וחוסר נוחות - אין להסס ויש לקיימו בזמנו. טיפול שאינו דחוף: אם מדובר בטיפול שניתן לדחות ללא נזק או צער מיוחד, נכון וראוי לקבוע אותו לאחר יום התענית. זאת כדי להשתתף עם הציבור באבלם⁴⁷.

האם אונן חייב בתענית ציבור?

אונן חייב לצום בתעניות ציבור, כיון שהוא כשב ואל תעשה⁴⁸. אך אם על ידי שיתענה ייחשל ולא יוכל לטפל בקבורת המת, פטור מלהתענות⁴⁹. כיום שמוסרים את המת לטיפול צוות החברה קדישא צריך האונן להתענות בכל מצב⁵⁰.

אדם ששכח מהצום, בירך על פרי ונזכר ברגע האחרון - מה עדיף: לטעום מהפרי כדי שלא תהיה "ברכה לבטלה", או להימנע מאכילה כדי לא לשבור את הצום?

נחלקו האחרונים באדם שטעה ובירך על דבר מאכל ביום התענית, יש שכתבו שיאמר ברוך שם וגו' ולא יעבור על איסור דרבנן של אכילה ביום התענית⁵¹, ויש חולקים וסוברים שכיון שאיסור ברכה לבטלה לדעת רוב הפוסקים הוא מן התורה, אזי עדיף שיטעם מעט מהמאכל (פחות מכשיעור) שאין זה מבטל ממנו שם תענית, מאשר יעבור על איסור תורה של ברכה לבטלה⁵².

אדם ששכח מחובת היום, ואכל או שתה כדרכו בשאר הימים. לאחר שסיים עבודתו נזכר כי יום תענית הוא. האם נאמר שמאחר שכבר בטל ממנו שם התענית באכילה זו, רשאי הוא להמשיך ולאכול עד הערב, או שמא עליו להשלים את תעניתו?

אף מי ששגג ואכל ביום הצום⁵³, ואפילו אכל הרבה, חובה גמורה עליו להפסיק אכילתו מיד ולהמשיך בהתענות עד צאת הכוכבים. וטעם הדבר, כיון שחובת התענית מורכבת הן ממזונות חיונית להשגת האבל הציבור והן מאיסור אכילה, ואיסור זה חל על כל רגע ורגע מהתענית. לפיכך, כל כזית נוסף שאוכל לאחר שזכר בתענית, עוון הוא בידו⁵⁴. לגבי אמירת "עננו" מאחר שהאדם מחויב להמשיך בתעניתו, הרי הוא אומר "עננו" בתפילת המנחה כדבאר תעניתו, שכן סוף סוף הריהו מתענה בשאר היום⁵⁵. השלמת התענית: מעיקר הדין אין השוכח חייב להתענות יום אחר תחת הצום שאכל בו, שכן חובת היום עברה. אולם נכון לבעל נפש השוגג באכילה, לקבל על עצמו תענית ביום אחר לכפרה, או לפדות את שגגתו במזון צדקה לעניים, הכל

לפי כוחו⁵⁶.

שליח ציבור שנאלץ לאכול ביום התענית מחמת חולי או חולשה, האם רשאי הוא לעבור לפני התיבה ולהוציא את הרבים ידי חובתם? וכן, בבית כנסת שאין בו עשרה מתפללים המתענים בפועל, כיצד ינהגו באמירת "עננו" בחזרות הש"ץ?

שליח ציבור שאינו מתענה, מכל סיבה שהיא, לכתחילה לא יעבור לפני התיבה בחזרות היום. הטעם לכך הוא שמאחר ואינו שרוי בתענית, אינו יכול לומר את ברכת "עננו" כברכה בפני עצמה בין ברכת גואל ישראל לרפאנו, כפי שמתחייב מחזרת הש"ץ בתענית ציבור⁵⁷.

כשאין שליח ציבור אחר: אם אין בנמצא אדם אחר הראוי לעבור לפני התיבה, יעלה אותו שליח ציבור שאינו מתענה כדי שלא יתבטלו הציבור מעניית קדיש וקדושה. אולם במקרה זה, לא יאמר "עננו" כברכה בפני עצמה, אלא יכלול אותה בברכת "שומע תפילה" בדרך שנוהג היחיד בתפילת הלחש. ואם אין שליח ציבור אחר רשאי לעלות כדי שלא יתבטלו מעניית קדיש וקדושה, אך לא יאמר "עננו" כברכה בפני עצמה אלא אומרה ב"שומע תפילה". כמו כן, שליח ציבור שעולה לתפילת שחרית וחושש שמא לא יוכל להשלים את תעניתו מחמת חולשתו, ינהג אף הוא בדרך זו ויאמר "עננו" בשומע תפילה בלבד.

מניין שאין בו עשרה מתענים: אם אין בבית הכנסת עשרה בני אדם המתענים כדת וכדין, אין השליח ציבור רשאי לחתום בברכת "עננו" כברכה נפרדת. במצב זה, יאמר השליח ציבור את נוסח "עננו" בתוך ברכת "שומע תפילה" בלבד⁵⁸.

האם נושאים הכהנים כפיהם במנחה של התענית, ומה הדין אם מתפללים מנחה מוקדמת?

בכל ימות השנה אין הכהנים נושאים את כפיהם בתפילת המנחה, מחשש שמא הכהנים שתו יין בסעודה שקודם המנחה וישארו את כפיהם כשהם שתויים ויעברו באיסור. אולם בתעניות שהיו מתפללים בהן תפילת 'נעילה', כמו ביום הכיפורים ובתעניות על הגשמים, מברכים ברכת כהנים בתפילת נעילה, שהואיל והם בתענית - אין חשש שכרות. אך במנחה של אותן התעניות לא נשאו כפיים, שמא ילמדו מזה טעות שנושאים כפיים גם במנחה שבימות החול⁵⁹.

בתעניות ציבור שאין מתפללים בהן נעילה, אם מתפללים מנחה בזמן שעת נעילה (כמו שיתבאר) - הכהנים נושאים כפיהם במנחה⁶⁰. אך אם מתפללים מנחה מוקדם יותר, כיוון שתפילת מנחה אינה בזמן המיוחד לתפילת 'נעילה', לא ישאו את כפיהם, ולדעת הספרדים גם אין לומר במקום "אולוקי ואולוקי אבותינו...", אולם מנהג האשכנזים לומר במנחה מוקדמת "אולוקי ואולוקי אבותינו"⁶¹.

לפיכך, נכון לקבוע את תפילת המנחה של התענית בזמן שבו יוכלו לזכות במצוות ברכת כהנים, שהוא בחצי השעה הסמוכה לשקיעת החמה, שזה הזמן המוכרח לתפילת נעילה ולא קודם לכן. ויש מקילים גם מפלג המנחה⁶². ויש אומרים שגם במנחה גדולה יכולים לשאת כפיים, שהרי אין חשש שכרות. מכל מקום אין זה דעת רוב הפוסקים⁶³.

האם כהן שלא מתענה יכול לעלות לישא כפיו עם שאר הכהנים שמתענים? ומה הדין אם אין ששה שמתענים בקהל האם נושאים כפיים במנחה?

כהן שאינו מתענה לא יעלה לדוכן יחד עם שאר הכהנים, וצריך הוא לצאת מבית הכנסת בעת נשיאת הכפיים כדי שלא יחשדו אותו ככהן פסול. גם אם אין שם כהן אחר מלבדו, לא יעלה⁶⁴. ויש אומרים שיעלה⁶⁵.

אם אין בבית הכנסת ששה מתענים, אין אומרים נשיאת כפים במנחה, גם אם יש שם כהן - לא יעלה לדוכן⁶⁶.

חולשתו, ילקו"י עמוד קפח.

58 שו"ע שם סעיף ג'.

59 מגדל חלום כו. ב.

60 שו"ע סימן קכט סעיף א.

61 שבת הלוי חלק ב סימן כג אות ד. הליכות שלמה תפילה פרק י דבר הלכה את כל. הגר"ם טייטלבוים לוח אר"י צום גדליה.

62 שו"ע אור לציון (ח"ב פרק ח תשובה י).

63 לחזו"א (א"ח כ) כן במנחה גדולה יכולים לשאת כפיים, שהרי אין חשש שכרות. אולם לדעת רוב הפוסקים, רק כאשר מתפללים מנחה בזמן הראוי לנעילה, שהוא סמוך לשקיעה, נושאים כפיים. כ"כ ברב פעלים א"ח ה. ח"ח קכט, ד. לוח א"י לגרימ"ט, ח"ח קכט, א.

64 ח"ח סימן קכט, ה.

65 לוח א"י, הליכות שלמה תפילה י. ג. לשיטתם אפילו אין אין שם שמו כהנים בלעדי, יעלה.

66 ע"י פס"ח סימן קכט, ב.

תקט"ס ס"ק טז, אור לציון ח"א פלא"א אות ה, ברכת ה' ח"ב עמוד 52.

60 ברכ"י סימן תקטס סק"א, יב"א ח"ב ח"ד סימן ה' סק"ו, ח"ח סימן כט, נור החיים עמוד רי בשם הגר"ח קניבסקי.

61 גם אם אכל במיד. משי"ב סימן תקטס סק"א.

53 שו"ע סימן תקטס סעיף א, ובש"ת אר"ץ צבי ח"א סימן עט ביאר שמלבד שיש צמיוה להתענות, יש גם איסור אכילה לטעם את טעמו, ואיסור זה נהג בכל כזית שמוסיף לאכול.

55 משי"ב ס"ק טז, ושנה דני מחילה שכלל לא מתענה שלא אומר עננו, כיון שמחויב להמשיך בתענית.

56 גם אם שכחתי לכפרה על מה שאכל ביום התענית שיש להורות בשגגה להתענות יום אחד, ובחזו"א יפה בדקוה.

משי"ב סק"א. ח"ח סימן תקטס סק"ו, מטה אפרים סימן תרב ס"ג, ויש שכתבו שיתענה ח"ב, מהר"ל הובא בגמ"א סק"ד, ויש שחילקו בין אם שנה לגמרי מהתענית, ויש שחילקו בין שגגה לודא, פסקי תשובות סימן תקטס ח"ג.

הש"ת שו"ע סימן תקטס סעיף ה, וכן יעשה גם ש"ץ שמוכרח לעלות חוץ בשחרית ואינו יודע אם יוכל להמשיך בתענית מחמת

שמעיקר הדין פטור מן התענית.

41 ילקוט יוסף עמוד קצ, ובפסקי תשובות סימן תקטס ח"א החמיר בזה יותר.

42 שו"ע סימן תקט סעיף ב.

43 משי"ב שם סק"ו וכן כתבו הב"ח והשל"ח ועוד, ובשעה"צ סק"ח כתב להקל בצנצן, ובשעה"צ סק"ט הביא בשם הש"ח להחמיר אף בליל התענית, ויש שכתבו להחמיר גם לגבי תפילות ביום התענית עין ילקו"י עמוד לט, ולמנהג אשכנז נהגו להחמיר בתפילות בכל שלוש השבועות שחללו י"ז בתמוז.

44 פתח תשובה סימן תקטס, חו"ע עמוד א ובדעתה שם.

45 אגרות משה ח"ד סימן קעד, פסקי תשובות סימן תקטס ח"א.

46 ילקוט יוסף עמוד קצ, פסקי תשובות סימן תקטס ח"א.

47 ילקוט יוסף עמוד נד.

48 שעה"צ סימן תרב ס"ק מה, וחולק דין זה מנטילת ידיים ואכילה קודם הבדלה, ששם האיסור אכילה נובע מזה שמוטל עליו עשה מצווה.

49 נטעי גבריאל עמוד קפה.

50 ילקוט יוסף עמוד מה.

51 מור"ש"ם בדעת תורה, שערי תשובה סק"א, ח"ח סימן